

Лілія Хорішко, к. політ. н.

Запорізький національний університет, Україна

ПРОЦЕДУРНИЙ АСПЕКТ ЛЕГІТИМАЦІЇ ЕЛІТНОГО ПОЛІТИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Liliia Khorishko, PhD in Political Science

Zaporizhzhia National University, Ukraine

PROCEDURAL ASPECT OF LEGITIMATION OF THE ELITE POLITICAL INSTITUTION

The processes of legitimation of the elite political institution are part of the successful political activity aimed at the implementation of meaningful and qualitative transformations and modernization of the political system. During the process of legitimation there occur the formation of the stable beliefs in the mass consciousness concerning the appropriateness of the political activity, carried out by the elite, need for activation of resources for its support and public recognition of effectiveness. The procedural aspect of legitimation of the elite political institute was studied. Scientific achievements of domestic and foreign scientists were analyzed and systematized. The main mechanisms, procedure and types of legitimation of the elite political institutions were described. At the same time, along with legitimation, processes of de-legitimation may take place.

Keywords: legitimation, political elite, political system, political institution

Процеси інституціоналізації політичної еліти обумовлюються легітимацією її статусу в політичній системі на основі закріплення у масовій свідомості та визнання доцільності функціонування даного інституту в контексті прийняття політико-управлінських рішень, направлених на досягнення суспільного блага. Легітимаційні процеси відбуваються згідно визначеної процедури, що може видозмінюватися залежно від впливу політичної ситуації. Їх складність та динамічність вимагає від представників елітного політичного інституту відповідних знань та вмінь використовувати не тільки традиційні механізми легітимації, але й виробляти нові, вдосконалюючи тим самим процедуру взаємодії з громадянським суспільством, формуючи чіткі критерії оцінювання політичної діяльності. Це актуалізує потребу дослідження змісту та процедури легітимації елітного політичного інституту, що виступає метою даної наукової розвідки.

Змістовні характеристики легітимаційних процесів в елітному середовищі можна розглядати крізь призму існуючих типологій. Базовою моделлю розуміння процесів легітимації вважається типологія, запропонована М. Вебером. При раціонально-легальній легітимності взаємодія еліти та суспільства відбувається в рамках окреслених інституціональною структурою формальних правил, що відповідають існуючій законодавчій базі. Така взаємодія має двохсторонній характер, оскільки передбачає конкретні дії еліти відносно оптимізації функціонування політичної системи, що оцінюються суспільством. Це оцінювання виступає орієнтиром внесення необхідних змін в існуючі стратегії модернізаційного розвитку. Відповідно, суб'єктами легітимації можна вважати політичну еліту та суспільство. Вибори та референдум, за таких умов, розглядаються як інструменти впливу суспільства на легітимацію елітного інституту. Традиційна легітимність базується на вірі в святість традиційних цінностей, що передаються з покоління в покоління, забезпечуючи можливість здійснювати владу не завдяки персональним чи інституціональним факторам, а відповідно до існуючої традиції. Релігійні та традиційні цінності виступають основними інструментами легітимації. Політична еліта використовує їх для формування віри населення в авторитет влади, що підтримується системою її спадковості та доцільності в рамках певної політичної системи. Відповідно, політична еліта виступає основним суб'єктом процесів легітимації, визначаючи їх особливості та способи закріплення на рівні масової свідомості.

Харизматична легітимність ґрунтується на вірі в виняткову святість, героїзм, зразковий характер лідера, який володіє особливими якостями і достоїнствами, що дає йому можливість

уособлювати нормативні зразки та відстоювати ідеальний порядок. Харизма забезпечує виняткову здатність брати на себе провідні ролі в управлінських процесах, використовуючи ірраціональні інструменти впливу на масову свідомість. До основних харизматичних рис можна віднести: особисту привабливість, внутрішню націленість на отримання результату, отождолення себе з роботою, комунікабельність, вміння мотивувати себе та інших, зосередженість на головних проблемах, здатність ставити перед собою цілі та приймати рішення щодо їх реалізації. Харизматична особистість здатна впливати на свідомість та діяльність інших людей, оскільки притаманні їй риси надихають, мобілізують її прихильників на досягнення поставлених цілей, вирішення певної проблеми. Це свідчить про те, що харизма є запорукою реалізації особистісного потенціалу політичного суб'єкта, направленою на досягнення конкретного результату в політичній сфері. Влада харизматичного лідера – це влада символу та політичної ситуації, що актуалізується для більшості суспільства¹. Відповідно, політична еліта зосереджує увагу на виокремленні у власному середовищі лідера з окресленими рисами та скеровує легітимаційні процеси на підтримку «харизматичного образу».

Д. Істон у контексті дослідження політичної системи також акцентував увагу на необхідності процесів легітимації системи та її структурних складових, що здійснюється за умови взаємодоповнюючої діяльності суб'єкта та об'єкта влади. Він виокремив персональну, ідеологічну та структурну легітимність, кожна з яких має відповідні ресурси, що визначають її динаміку. Персональна легітимність характеризується високим рівнем довіри суспільства до конкретного політичного лідера (тобто його характерних рис, образу, способів діяльності), що проявляється в ідентифікації політичної системи з ним. Ідеологічна легітимність базується на цінностях та нормах до яких апелює політична еліта, прагнучи сформувати позитивне відношення громадськості до власної діяльності. Даний тип легітимності проявляється у використанні двох видів ідеологій: 1) партизанської, тобто орієнтація на підтримку альтернативних шляхів розвитку політичної системи; 2) легітимаційної, тобто підтримка існуючих векторів розвитку як єдино правильних. Структурна легітимність проявляється у здатності груп громадськості адекватно оцінювати діяльність політичної еліти, впливати на неї за допомогою тих чи інших вимог, тим самим здійснювати раціональний вибір необхідного для нього сценарію розвитку політичної системи в цілому².

Ж.-Л. Шабо, аналізуючи процеси легітимації еліти, запропонував розглядати їх крізь призму відношення до політичної діяльності та суб'єкта її здійснення. По відношенню до суб'єкта основним критерієм легітимації виступає співвідношення наказу та підпорядкування у виконанні двох суб'єктів – еліти, яка здійснює управління та суспільства, яке підпорядковується. Виходячи з цього, легітимність еліти відбувається на двох рівнях: 1) демократичному, що проявляється у відповідності здійснюваної діяльності потребам груп громадськості; 2) технократичному, тобто наявності високого рівня професіоналізму еліти у здійсненні покладених на неї функцій. Демократична легітимність достатньо мінлива, оскільки задається вибором більшості, що визначається впливом особистих, культурних та ситуаційних чинників, а тому вона має доповнюватися іншими типами. Технократична легітимність більш стала, оскільки на кожному етапі суспільно-політичного розвитку формуються певні вимоги до рівня професіоналізму політичної еліти. На думку вченого, в умовах сучасної політичної дійсності такими вимогами виступають: високий рівень освіченості та культури, комунікабельність, ораторська майстерність, привабливий образ для позиціонування в ЗМІ.

По відношенню до діяльності французький дослідник виокремлює онтологічну (асоціюється з загальноприйнятими, глибоко вкоріненими у масовій свідомості принципами життєдіяльності) та ідеологічну (розуміється як закріплення в масовій свідомості суб'єктивованого уявлення про доцільний соціальний порядок). Відповідно, процеси легітимації еліти мають онтологічний характер за умови домінування загальних норм та цінностей здійснення діяльності, що традиційно склалися у суспільстві. Ідеологічна легітимність характерна для суспільств, які мають високий рівень культурної диференціації, а тому запропоноване елітою бачення суспільного порядку виступає основою визнання її ефективності³.

¹ Энкельманн, Николаус Б. (2000) *Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни*. Москва: АО «Интерэксперт», 24.

² Истон, Д. *Категории системного анализа политики*. <<http://www.gumer.info/bibliotek/Buks/Polit/Hrestom/35.php>>

³ Шабо, Ж.-Л. (1993). Основные типы легитимности. *Полис*, 137-143.

У контексті ідеологічної легітимності слід згадати В. Парето, який вважав ідеологічні цінності способом приховування істинних мотивів діяльності, що може використовуватися елітою для виправдання конкретних рішень чи дій. Дані ідеологічні орієнтири він назвав дериваціями, виділивши при цьому наступні їх класи: 1) твердження, що використовуються як аксіоми чи догми; 2) певні оцінки чи судження з посиланням на авторитет; 3) апелювання до загальноновизнаних цінностей та формування асоціації щодо їх відповідності більшості сподівань суспільства; 4) чітка аргументація власної позиції на основі ораторського мистецтва. Дані деривації виступають інструментом формування зрозумілих більшості суспільства ідей, тверджень, що вже наявні у них на підсвідомому рівні стосовно доцільності перебування при владі конкретної елітної групи та необхідності здійснення певних модернізаційних перетворень¹.

Виходячи з цього, ефективність легітимаційних процесів впливає на рівень успішності політичної еліти, оскільки відбувається формування в масовій свідомості стійких переконань відносно доцільності здійснюваної політичної діяльності, необхідності активізації необхідних ресурсів для її підтримки та забезпечення конкурентоздатності в умовах сучасної політичної дійсності. У політичній практиці виділяють наступні джерела легітимації елітного інституту, доцільність яких визначається особливостями конкретної політичної ситуації:

1) доступ громадськості до процесів державно-політичного управління через, наприклад, форми консультативної взаємодії, що дозволяє формувати почуття відповідальності на рівні з політичною елітою за здійснювану діяльність, посилюючи при цьому рівень ідентифікації з системою в цілому;

2) високий рівень професіоналізму та морально-вольові якості еліти, що визначають результативність діяльності, тим самим, забезпечуючи відповідний рівень репутації у визначеному політичному просторі;

3) примус, що може проявлятися в різних формах (обмеження прав і свобод особистості, зниження доступу до отримання певної інформації, заборона масових акцій протесту і т.д.)².

Виходячи з цього, в умовах конкретної політичної ситуації перед елітою постає дилема вибору домінуючого джерела легітимації та пов'язаних з ним способів діяльності. На думку Л. Саністебана, політична еліта може здійснювати владу, спираючись на підтримку більшості суспільства, але для цього вона має сформувати високий рівень консенсусу в рамках політичної системи. Його основу складають домінуючі цінності та вірування, що формують базові засади легітимації, обґрунтовуючи доцільність перебування при владі конкретної еліти та обов'язковість масової покори їй. Дані засади окреслюють своєрідний мінімум довіри між елітою та суспільством, що забезпечує основу політичного порядку, стабільності та поступального розвитку системи в цілому. Водночас, еліта може розглядати і примус як основне джерело власної легітимності. За таких умов вона постійно перебуває в пошуку засобів (в тому числі насильницьких) впливу на суспільство та придушення активності супротивників. За таких умов взаємодія еліти та суспільства характеризується високим рівнем напруги, відсутністю ефективної взаємодії, що може спричинювати кризові ситуації в політичній системі.

На думку Л. Саністебана, існує зворотній зв'язок між легітимністю та насильством. Вкоріненість в суспільній свідомості основних засад легітимації зменшує ризики використання насильства, а систематичне його використання відбувається за умови позбавлення еліт широкої підтримки мас. Відповідно, легітимні еліти орієнтуються на використання переконання, а нелегітимні – насильства як засобу нав'язування своєї волі більшості суспільства. Отож, легітимність – це постійний пошук компромісу між елітою і суспільством, основою якого виступають традиції, раціоналізм, відмова від використання насильства³.

Виходячи з цього, легітимація політичної еліти – це двосторонній процес взаємодії політичних суб'єктів, претендуючих на владні ресурси і вплив з метою реалізації власних політичних чи модернізаційних проєктів та суб'єктів, які надають їм визнання та підтримку. Зміст даних легітимаційних процесів розкривається крізь призму наступних складових:

1) обґрунтування, виправдання, підтвердження претензій на соціальну значимість політичної еліти та визначених нею стратегічних напрямів діяльності, а також способів її здійснення, що

¹ Осипов, Г.В. (2001). *История социологии в Западной Европе и США*. Москва: Издательство НОРМА, 242-243.

² Керимов, А. *Легитимность политической власти: проблемы дефиниции и основные теоретические модели* <<http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>>

³ Саністебан, Л. (1993). Политические системы и легитимность. *Диалог*, 4, 45-49.

відбувається або за власною ініціативою, або за допомогою політичних консультантів чи інших зацікавлених осіб;

2) визнання значимості та підтримка діяльності політичної еліти авторитетними особами, лідерами думки, ЗМІ, активними групами громадськості та ін.

Відповідно, можна говорити про наявність суб'єктів легітимації, які поділяються на суб'єктів обґрунтування і виправдання системи соціальних значень та суб'єктів її визнання і підтримки. Перші з них виступають суб'єктами легітимаційної політики, а другі – це об'єкти її реалізації. Отож, легітимаційна політика виступає інструментом впливу суб'єктів на її об'єкти для утвердження, підтвердження або реалізації певної соціально-політичної практики. Суб'єктами її реалізації можуть виступати конкретні представники політичної еліти, які займають різні позиції в статусно-рольовій сітці, партії, держави, міжнародні організації, транснаціональні корпорації. До об'єктів можна віднести – різні групи громадськості, громадсько-політичні організації, суспільну думку, партії, держави, міжнародні організації¹. Засобами здійснення легітимаційної політики виступають: зміни до законодавства згідно нових правил і норм політичної взаємодії; використання харизматичних якостей загальнонаціонального політичного лідера; успішна реалізація загальнодержавних стратегій модернізаційного розвитку. До основних складових легітимаційної політики відносять модернізацію чи повне оновлення системи органів влади, проведення дієвих реформ, формування загальнонаціональних політичних лідерів, символізацію політичного простору згідно нових тенденцій суспільно-політичного розвитку².

Діяльність політичної еліти відносно реалізації легітимаційної політики являє собою легітимаційний процес, що відбувається у конкретних просторово-часових рамках. У ході його розгортання відбувається взаємне визнання суб'єктів і об'єктів через систему легітимаційних зв'язків та орієнтації, а також формування ієрархії легітимації політики загалом³. На думку О. Новакової, можна виділити наступну процедуру легітимаційного процесу, що проходить політична еліта: 1) вироблення правил та норм політичної діяльності на основі мінімального консенсусу між основними групами інтересів; 2) переконання провідних політичних суб'єктів у доцільності та необхідності діяти згідно прийнятих правил та норм; 3) їх практична реалізація політичними суб'єктами. На першому етапі відбувається формування правил та норм взаємодії, що здійснюється в межах інституціонального середовища діяльності політичної еліти. На другому – сприйняття доцільності вироблених правил та норм згідно принципів: 1) гри «з нульовою сумою», наслідком чого є незмінний обсяг матеріальних благ для суб'єктів взаємодії та отримання їх переможцем; 2) гри «з ненульовою сумою», що призводить до зміни обсягу сукупних благ, а можливість виграшу чи програшу приблизно однакова для кожного з суб'єктів. Особливості поточної політичної ситуації визначають доцільність орієнтації на той чи інший принцип, визначаючи засоби практичної реалізації.

В умовах модернізації політичної системи вибір гри «з нульовою сумою» скерує легітимаційний процес на збереження існуючих політичних традицій, дієвість яких асоціюється з особистим авторитетом певного політичного лідера. Групи інтересів, потреби яких не були враховані, будуть порушувати стабільність політичного курсу, створюючи ситуативні кризи. Правляча політична еліта, прагнучи маневрувати між встановленими правилами та вимогами певних груп інтересів, може створювати видимість реалізації модернізаційних перетворень. Дана ситуація призводить до поступової втрати легітимності існуючих правил гри та зростання рівня недовіри суспільства як до елітного політичного інституту, так і до здійснюваної ним політики.

¹ Висоцький, О. (2006). Легітимаційна політика: поняття і сутність. *Політичний менеджмент*, 3, 3-20.

² Наумов, А. (2012). Деякі аспекти легітимації політичного режиму в умовах перехідного суспільства. *Панорама політологічних студій*, 9, 130-137. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_21>

³ Висоцький, О. (2004). Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*, 4, 24-34.

Вибір гри «з ненульовою сумою» більшою мірою сприяє досягненню реальної легітимності еліти, що ґрунтується на демократичній традиції, формуючи віру в справедливість, законність прийнятих правил і норм. Виходячи з цього, легітимаційний процес забезпечується наступними діями: 1) досягненням балансу та конструктивної співпраці між гілками державної влади на основі визнання та дотримання запропонованих елітою правил і норм політичної взаємодії; 2) двосторонньою комунікацією владних суб'єктів із різноманітними групами громадськості в ході якої відбувається постійна роз'яснювальна робота відносно стратегій та завдань суспільно-політичного розвитку; 3) сприянням розвитку основних форм громадського контролю за діяльністю органів державної влади; 4) закріпленням демократичних цінностей взаємодії та організації політичного процесу в масовій свідомості суспільства¹.

Ефективність легітимаційного процесу обумовлюється низкою механізмів, що представляють єдність засобів розширення та реалізації можливостей легітимаційної політики, які здійснюються конкретними політичними суб'єктами. На думку О. Висоцького, доцільно говорити про наступні механізми легітимації політичної еліти:

1) інформаційний, тобто доступ до засобів інформаційного впливу на різних суб'єктів визнання доцільності політичного курсу з метою формування необхідного контексту і значень подій, що відбуваються;

2) ідеологічний, тобто визначення, обґрунтування та роз'яснення ідей, що забезпечують перевагу в конкурентній взаємодії, сприяючи тим самим успішній реалізації поставлених цілей;

3) психологічний, тобто наявність засобів формування сприятливої емоційної атмосфери для практичної політичної діяльності;

4) економічний, тобто фінансово-економічне стимулювання суб'єктів визнання легітимності політичної еліти;

5) правовий, тобто наявність правових можливостей ефективного виконання функцій у політичній системі;

6) моральний, тобто морально-етичне обґрунтування цілей, засобів, наслідків реалізації політичної діяльності;

7) соціалізаційний, тобто формування активно діючого суб'єкта визнання проваджуваної політики, який знає та усвідомлено оцінює її зміст, напрями, завдання, наслідки.

Узгодженість даних механізмів, відповідність конкретній політичній ситуації дозволяє еліті розширювати сферу реалізації власної політики, постійно підвищуючи рівень її ефективності. Водночас, неврахування впливу даних механізмів, відсутність скоординованої легітимаційної політики призводить до кризи легітимності політичної еліти. Вона проявляється у відсутності можливостей практичної реалізації задекларованого елітою політичного курсу, зміні поставлених цілей та нездатності відстоювати власні інтереси в межах інституціонального середовища функціонування. До причин виникнення кризи легітимності можна віднести: 1) втрату контролю над політичними процесами та ситуацією, а також низький рівень інформованості стосовно їх розвитку; 2) відсутність підтримки різних суб'єктів, які володіють конкретними видами капіталу; 3) нівелювання значення домінуючих ідей, цінностей та нездатність генерувати нові модернізаційні проекти, направлені на підвищення рівня суспільно-політичного розвитку; 4) низький рівень внутрішньоелітної взаємодії, що позбавляє можливості вчасно реагувати на виклики та приймати адекватні рішення; 5) відсутність чіткої стратегії діяльності та врахування наслідків прийнятих рішень².

¹ Новакова, О. (2005). Проблема легітимності влади в контексті політичної модернізації українського суспільства. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї*. 7, 102-111.

² Висоцький, О. (2004). Сутність легітимації політики. *Політичний менеджмент*, 4, 24-34.

На думку Є. Цокура, визначені причини кризи елітної легітимності можуть бути доповнені: 1) високим рівнем конфліктності суспільно значимих цінностей та егоїстичних інтересів правлячої еліти; 2) посиленням протиріч між ідеалами та цінностями демократії, а також спробами їх вирішення, що здійснюється в тому числі й силовими методами; 3) низьким рівнем представленості інтересів різних груп громадськості в політичній системі; 4) посиленням процесів бюрократизації та корумпованості влади.

Виходячи з цього, політична еліта має здійснювати комплексний підхід щодо реалізації ефективної легітимісної політики, використовуючи конкретні технології, а також постійно здійснювати кроки щодо попередження та зменшення наслідків впливу кризи легітимності. Можна виділити декілька напрямів діяльності політичної еліти, що знижують ризики делегітимації:

1) формування дієвої системи політичного управління та здійснення модернізаційних перетворень, направлених на підвищення рівня добробуту громадян, задоволення їх основних потреб та інтересів, засвоєння демократичних цінностей, підвищення рівня політичної культури;

2) сприяння налагодженню двосторонньої взаємодії з основними групами громадськості з метою інформування, роз'яснення, моніторингу громадської думки стосовно значущості та ефективності державної політики;

3) створення системи дієвого контролю громадськості за діяльністю політичної еліти на всіх рівнях управління;

4) встановлення та чітке дотримання правил політичної гри всіма діючими суб'єктами політики, орієнтація на правові методи досягнення цілей¹.

Отже, легітимація елітного політичного інституту – це процес двосторонньої взаємодії еліти та суспільства відносно обґрунтування претензії на значимість визначених стратегій діяльності та визнання їх доцільності в умовах конкретної політичної ситуації. Легітимаційний процес характеризується наявністю конкретних етапів та механізмів практичної реалізації. Водночас, елітний політичний інститут має не тільки розробляти та реалізовувати ефективну легітимаційну політику, але й знижувати можливі ризики делегітимації.

References:

1. Vysoczkyj, O. (2006). Legitimacijna polityka: ponyattya i sutnist [Legitimation Policy: Concept and Essence]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], no. 3, 3-20. [in Ukrainian].
2. Vysoczkyj, O. (2004). Sutnist legitymaciyi polityky [The Essence of the Legitimization of Politics]. *Politychnyj menedzhment* [Political management], no. 4, 24-34. [in Ukrainian].
3. Iston, D. Kategorii sistemnogo analiza politiki [Categories for the Systems Analysis of Politics] <http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Hrestom/35.php> [in Russian].
4. Kerimov, A. Legitimnost' politicheskoy vlasti: problemy definicii i osnovnye teoreticheskie modeli [Legitimacy of Political Power: the Problems of Definition and the Main Theoretical Models] <<http://elar.ufrfu.ru/bitstream/10995/31128/1/iuro-2015-137-10.pdf>> [in Russian].
5. Naumov, A. (2012). Deyaki aspekty legitymaciyi politychnogo rezhymu v umovax perexidnogo suspilstva [Some Aspects of Legitimation of Political Regime concerning political regime in the conditions of Transition Society]. *Panorama politologichnyx studij* [Panorama of political science studios], no. 9, 130-137. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pps_2012_9_21> [in Ukrainian].
6. Novakova, O. (2005). Problema legitymnosti vlady v konteksti politychnoyi modernizaciyi ukrayinskogo suspilstva [Problem of Legitimacy of Power in the context of Political Modernization of Ukrainian Society]. *Suchasna ukrayinska polityka: Polityky i politology pro neyi* [Modern Ukrainian Politics: Politicians and Political Scientists About It], no. 7, 102–111. [in Ukrainian].
7. Osipov, G.V. (2001). *Istorija sociologii v Zapadnoj Evrope i SShA* [The History of Sociology in Western Europe and the United States]. Moscow: Izdatel'stvo NORMA, 242-243. [in Russian].
8. Sanisteban, L. (1993). Politicheskie sistemy i legitimnost' [Political systems and legitimacy]. *Dialog*, no. 4, 45-49. [in Russian].
9. Czokur, Ye. (2009). Kryza legitymnosti ta osoblyvosti delegitymacijnyx procesiv [Crisis of Legitimacy and Features of De-legitimation's Processes]. *Gileya: naukovyj visnyk*, 29, 394-400. [in Ukrainian].
10. Jenkel'mann, Nikolaus B. (2000). *Harizma. Lichnostnye kachestva kak sredstvo dostizhenija uspeha v professional'noj i lichnoj zhizni* [Charisma. Personal Qualities as a means of Achieving Success in Professional and Personal Life]. Moscow: AO «Interjeksport», 2000, 24. [in Russian].
11. Shabo, Zh.-L. (1993). Osnovnye typy legitymnosti [The main types of legitimacy]. *Polis*, no. 5, 137-143. [in Russian].

¹ Цокур, Є. (2009). Криза легітимності та особливості делегітимаційних процесів. Гілея: науковий вісник, 29, 394-400.